

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskernes Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

MOGENS LEBECH

TAULOV

EN SOGNEHISTORISK SKITSE

I.

SÆRTRYK AF
VEJLE AMTS AARBØGER

KONRAD JØRGENSENS BOGTRYKKERI - KOLDING

MOGENS LEBECH

TAULOV

EN SOGNEHISTORISK SKITSE

SÆRTRYK AF
VEJLE AMTS AARBØGER
1. HALVBIND 1930

KONRAD JØRGENSENS BOGTRYKKERI - KOLDING

Mod sydøst og sydvest giver Sognets Grænser sig selv; de stejle Brinker ved Hakenør og Skærbæk falder brat af mod Lillebælt, og ved Gudsø mødes de lave Strandenge med Vigens rolige Vande. Et godt Stykke af Nordvestgrænsen danner Aaløbet i Elbodalen, der tillige i hele sin Længde markerer Herredsskellet. Men inde i Landet, hvor Gudsø By-mark mødes med Eltang og Sønder Vilstrup Sogne-jorder et Sted deroppe paa Bankerne, mens Taarups og Børups flade Agre gaar over i Torp og Henneberg Ladegaards Marker; der er det ikke saa lige en Sag at udpege Skellinjen mellem Taulov og de andre Sogne.

Nej, nu til Dags er det ikke let at faa Øje paa et Sogns geografiske Grænseskel, eller rettere de kultur-geografiske, og navnlig er det svært i en Egn som den mellem Kolding og Vejle Fjorde, hvor Hundreder af Hegn deler Agrene paa Kryds og tværs. Hvert for sig et frodigt Vildnis af Tjørn og Hyld, Slaaen og Hyben-rose, mange 5—6 Alen brede, saa de enkelte oprinde-lige Skeldiger rent drukner i Mængden, hvis de da ikke længst er ryddet. Det er jo nu langt fra nogen Sjæl-denhed, at een og samme Gaard har Lod og Del i flere Sognes Jorder, endsige da i forskellige Bymarker, og

den mere intensive Drift har, især i Løbet af det sidste halvandet Hundrede Aar ganske udslettet de halvvejs øde Strækninger, Fællede eller Overdrev, som laa mellem Sognene — hvor til Gengæld flere Sognes Kreaturer kunde græsse Side om Side. Endnu staar det meste af Taarup Skov paa Roden, men den Gang voxede der Skov, ialfald Kratskov paa alt det, som nu kaldes Østerskov — man kan nok se det paa Jorderne derude, ved Foraarstid især, naar Vandet ikke rigtig vil rende af dem, de har endnu noget af Skovjordens Klamhed i sig, har ikke Aarhundreder igennem været under Kultur. Dette store Overdrev løb over i Børup Fællede, sagtens af lignende Karakter, og denne fortsattes atter i Børup Skov, hvis Bøge endnu staar yderst paa Skrænterne mod Lillebælt. Saaledes skarpt afgrænset mod Nordøst var heller ikke Sognets Jorder iøvrigt uden udyrkede Pletter. 1638 snakker man endda om en »vidt begreben« Dal paa Børup Mark, kaldet Lyngdal, dens Position ellers noget usikkert angivet, som »mellem Kolding og Melfarsund«, men den maa vel have ligget paa det Lag, hvor man endnu stedfæster Navnet til et enkelt Markskifte. Der var ogsaa Kohaver baade til Taulov og Skærbæk, og en Hestehave til Holmegaard, endda noget Skov til den sidste.¹⁾

Men dominerende var dog det udyrkede Grænsebælte Sognet rundt; mere tydeligt saas det dengang, at dette Sogn som andre for sig i Virkeligheden udgjorde et særskilt Kulturomraade, en organisk Enhed, groet lidt efter lidt af Landets Muld, uden dog denne gradvise Fremvækst i det enkelte lader sig følge. Her, hvor det drejer sig om Sognehistorie, skal Oldtidsbosættelsen lades upaaagtet, ikke fordi man maaske

¹⁾ Udsiftningskort i Matrikulsarkivet.

ikke allerede dengang kendte en lignende Inddeling, men Oldtidsfundene er kun faa og spredte, og for lang Tid siden har Ploven jævnet de mere jordfaste Vidnesbyrd om Menneskers Færden: Gravhøjene. Men de har været her: »Udi Børup Skov er en Kæmpegrav omsat med tvende Rade Stene, saavel som med tvende Rade Stene tvært over,« vidste Præsten i 1638²⁾ at notere, og hans Eftermand godt et Hundrede Aar efter kunde fortælle ikke blot om en Stensætning oppe paa Stævnshøj, men ogsaa om en Høj paa Nebel Mark ved Skoven, hvor der endda sagdes at have været et hedensk Offersted.³⁾ Desuden antyder talrige Marknavne, enten blot kendt fra Landmaalingen 1683 eller endnu i levende Live, at der laa Høje spredt over hele Sognet; nu staar der kun een tilbage straks østen for Taarup Skov, og af den er endda Halvdelen afgravet, Stenkammeret borte.⁴⁾ Materialet er helt igennem utilstrækkeligt til selv blot antydningssvis at give en Formodning om Sognets allerældste Bopladser, og man ved i det hele taget meget lidt om, hvorvidt de senere Bygder — det være sig Landsbyer eller Enestegaarde — er opstaaet paa Urbebyggelsens Tomter. Men Landsbynavnene viser dog Sognets Historie et godt Stykke tilbage i Tiden, og Anlæggene i sig selv — saalænge endnu ikke Udskiftningen havde gjort sit radikale Arbejde — kunde i mange Tilfælde vise et og andet om deres indbyrdes Forbindelse.

²⁾ Danske Saml. 2 R. IV. B. Side 79.

³⁾ Pastor Hoë i Indberetningen til Biskop Bloch 1766 (før i Ribe Katedralskoles Bibliotek, nu Landsarkivet i Viborg; her efter en Afskrift, i sin Tid velvilligst overladt mig af afd. Redaktør P. Eliassen); samme i et Brev til Amtmd. Hoffman (Det kgl. Bibl.: Langebeks Excerpter 35).

⁴⁾ Ødelagt saa sent som en Gang i 90'erne. Her maa tillige indføjes den Bemærkning, at der rigtignok i Gdr. Martin Kyeds Have endnu staar en langt mere anelig Høj, *Bredhøj*, hvorefter et Skifte paa Skærbæk Mark og efter det Gaarden selv har Navn. Men delvis indgaaet i Gaardhaven og stærkt beplantet, øver den saa liden Virkning i Landskabet, at en Omtale af den rentud glemtes, da ovenstaaende skreves.

Der er imidlertid Navne, som unddrager sig enhver Kontrol — dunkle i deres Oprindelse og Betydning, eller tværtimod ligger denne klar som Dagen. Et Navn som *Holm* — en almindelig ældre Form for *Søholmegaard* — kunde i Virkeligheden ligesaa godt være givet et Bosted omkring ved Kristi Fødsel, som et Tusind Aar senere, men meget taler dog for at datere den Gaards Tilblivelse nærmest det første Tidspunkt; for sikkert er den en af Taulov Sogns allerældste Bosættelser. Ikke alene tyder dens Placering herpaa, sandede lette Jorder toges først i Brug, inden Markredskaberne mægtede at tumle de sværere Lermarker, men ogsaa dens nære Tilknytning til *Gudsø*, som maaske i Alder gør den Rangen stridig; underlig malplaceret synes den By at ligge, hinsides Dalstrøget, som ellers gør Sogneskel, og Byen regnedes da ogsaa til Brusk Herred.

Det Spørgsmaal rejser sig: trængte man da fra først af ind i Skovlandet bag Elbodalen for der i den fri Natur at bygge sine Guder et Tempel? Gudse, jamen er det ikke *Guds Vi*, selve det hellige Hov, naar Vigen endnu langt ned i Tiden slet og ret hed *Gudsvig*,⁵⁾ og Odden sønden for den hedder den Dag i Dag *Houens*, Hovnæs Odde. Der er tilmed i Nærheden andre gamle Navne,⁶⁾ som tyder paa hedensk Kultur; paa Oddersted Mark baade *Lyshøj* og *Præsthøj* og *Benhøj*, og lidt norden for Landevejen, lige efter Dalens Gennemskæring, rejste sig endnu i Mands Minde en mærkelig Formation, en spids kegledannet Høj, begroet med Lyng til Toppen, kaldet *Himmelpinden*, maaske et udpræget sakralt Navn fra Hedenskabets Dage. Den laa paa *Studsdal* Mark, men hermed er man egentlig paa

⁵⁾ Et Skattemandtal i Lensregnsk. fra Kongerne Hans og Kristiern II's Tid. RA.

⁶⁾ Markbogen 1683. Matrikulsark.

Holmegaards Mark; thi endnu først i det 16. Aarhundrede hed Boelsmændene i Studsdal *Gaardsæder* til Søholm;⁴⁾ det var Husmænd, som var overladt hver sin Jordlod mod til Gengæld at arbejde ved Gaardens Drift.

»Søholmegaard Gods og Mølle«⁷⁾ hørte jo til Reformationen under Ribe Bispestol — at derunder forstås baade Gudsø By og Mølle synes med Sikkerhed at fremgaa af en Jordebog fra 1573,⁸⁾ hvor alle tre Bebyggelser, tillige med *Kidholmene*, endnu skreves under Brusker Herred, mens mærkeligt nok Boelsmændene i Studsdal var anbragt under Elbo Herreds Rubrik, hvortil senere ogsaa selve Gaarden regnedes. At denne var Kirkegods — ganske vist først nævnt som saadant paa et sent Tidspunkt — kunde man fristes til at tage til Indtægt for den andensteds fremsatte Formodning om, at netop paa Holmen paa Voldstedet havde det hedenske Hov ligget.⁹⁾ men det bliver i denne Forbindelse uvæsentligt, blot dens nære Samhørighed med Møllebyen er konstateret. Hvilken af de to, der nu er Udgangspunktet, fra den Kant synes det i al Fald afgjort, at Angrebet fra først af har været ført mod de Skovmasser, som fylkede sig fra Bælt og Fjord til Elbodalen, og hvoraf der til langt ned i Tiden Sognet rundt stod det brede Bælte tilbage.

Saa opstod da siden de andre Byer: *Oddersted*, af den almindelige Navnetype fra Folkevandringstiden o. 500 e. v. T., efter Placeringen synes den ældre end *Skærbæk* — som med sit Navn intet siger — men hvorledes da forklare det langt større Areal, som sidste Bymark beslaglægger af Sognejorden, maaske

⁷⁾ Saaledes i Dronning Doroteas Livgedingsbrev af 1548, Danske Kancelliregistr. 1535—50.

⁸⁾ Jordebog over Koldinghus Len, vistnok affattet ved Lenets Aflevering efter Enkedronningens Død. RA.

⁹⁾ Min Artikel: Taulov Kirke, Aarbogen 1926, II.

har et større landbrugsteknisk Fremskridt muliggjort større Anlæg; men yngst er Torperne i Sognets Udkanter: *Taarup* og *Børup* samt Sognebyen *Nebel*, anlagt i de Aarhundreder, som strækker sig fra Kristendommens Indførelse til Valdemarernes Dage.

Og alle Anlæggene fremtræder i kendt Tid udelukkende som helligede Agerdyrkningens fredelige Formaal, ogsaa Søholmegaard, skønt Sagnet lader en Borg rejse sig ude paa *æ Stuervold*. Stedet synes ogsaa ypperligt valgt til et befæstet Stormandssæde, skærmet af den nu forsvundne Sø, af Dalen, som før var Moradser og Kær, og mod Land af en Grav, hvis lige afstukne Kanter man endnu tror at kunne skelne. Maaske havde virkelig den mægtige Romerkirke ogsaa her et af sine talrige befæstede Støttestruer, som bidrog til dens ligelige Magt over Legemer og Sjæle; men intet kan med Vished siges derom. Og da Søholm maatte opgive sin Rang som Hovedgaard, allerede inden man rigtigt var begyndt at organisere Storgaardsdriften, har den næppe i Slutningen af Middelalderen spillet nogen større Rolle, højst været beboet af en bispelig Foged, med hvis Magtbeføjelse det nok var smaat bevendt ud over Sognets Grænser; dens Gods var vel blot Gudsø og Studsdal, maaske et Par Gaarde hist og her i Herredet, og saa kunde vel Navnet: *Bistops Hødorp*,¹⁰⁾ der en enkelt Gang i det 15de Aarhundrede bruges om *Herslev-Højrup*, antyde en mere intim Forbindelse mellem Bispegodset og denne By, hvor det stedlige Sagn forresten anbringer intet mindre end en veritabel Vikingeborg.¹¹⁾

Søholm var imidlertid, saa vidt det kan ses, saa fre-

¹⁰⁾ Erslev: Middelalderbreve. 5576. 15.2.1416: Tingsvidne af Brusk Herred 12 Mænd, deribi. Jens Brun af Bistop Hødorp, skøder Jord til Kolding Præstebord; dog kun bevaret i Afskrift af 1492.

¹¹⁾ Men rigtignok efter at »det var forbuden«, saa man maatte trække Skibene op i Skjul ad en Slug nordøst for Byen (Hans Skov i Højrup).

delig i sin Væren som Sognets andre Bosættelser. Dog, det blev gennem Tiderne intet Sogns Bønder beskaaret i Ro og Fred at dyrke deres Jord, leve Livet uden større Omvæltninger, som Bønder har for Vane og Lyst, men — man kunde fristes til at sige dette Sogns Beboere i mindre Grad end de fleste andres. For som de var Taulov Sogn kun en Brøkdæl af det større Samfund, Riget, men mere end de fleste Sogne laa det udpræget paa Alfarvej, ja i en skæbnsvanger Nærhed af et Trafikkens Knudepunkt.

Der kom en ny Farve ind i det danske Landskabs maleriske Fremtoning, da Asfalten spandt sit blaa, blankhaarde Baand ad de danske Landeveje, som Bilernes Drønen blev nye Lyde i Sommernatten; og Tusinder af læderklædte Bilister har i de sidste Aaringer med 70 Kilometers Fart passeret Sagnet ad den snorlige Landevej fra Gudsø Mølleaa til Henneberg Ladegaards Markskel. Men bag tykke Tjørnehegn, med alenbrede græsgrøede Grøfter kroger den sig endnu af Sted, hvidgraa og sandet, den gamle Adelvej, der et hundrede Alen øst for Krybily bryder af fra Chausséen ret op mod Taulov Kirke, dog kun for snart at dreje, og snegle videre i Skellet mellem Taulov og Skærbæk Marker og ind over Børup Agre, og saa igen sydpaa — d. v. s. den er der helt borte, men den naaede nok igen ud til Kolding-Snoghøj-Vejen omtrent, hvor man nu vrider af efter Hakenør.

Med al Respekt for den brogede Mangfoldighed, som allerede sled Skærvelag paa Skærvelag i det lille Aarhundrede, den nye Vejlinje har været i Brug, selv de Tusinder Bilister tæller lidt mod de Mængder, som færdedes ad den gamle Alfarvej, »æ stakkels Mands Vej«, som den nu med en Bilyd af Haan i Stemmen kaldes.¹²⁾ Jovist, men der drog baade arm og rig; fra

¹²⁾ Markbogen 1683 har et Markskifte paa Børup Mark: Stakkels Vang.

den fattigste Stodder til Landets Hersker, som Aar efter Aar kom ad den Rute paa sin Færden fra Landsdel til Landsdel, og de tungtlæssede Vogne fra Storbyen ude vesterpaa, Ribe, maatte følge denne Vej i alle dens Snoninger. Der kom saavel Ven som Fjende, og denne stadige Trafik kom selvfølgelig gennem Tiderne til at sætte sit specielle Præg paa Taulov Sogns Historie, og paa et Tidspunkt engang i det syttende Aarhundrede saa det sandelig stærkt ud til, at ikke bølgende Korn og frodigt Græs skulde dækket Markerne fra Elbodalen til Fjord og Bælt, men det lod som en Købstad, ja en Fæstning vilde rejst sine Volde inden Sognets Ene-mærker.

Det blev dog ved Truselen, men denne i sig selv var ét, om rigtignok ikke det sidste Resultat af en aarhundredlang Proces, som tog sin Begyndelse i Valdemars-tiden. I den tidlige Middelalder var Stillingen en hel anden, baade hvad angaar Sognet og Herredet; som et halvt afsides »Udland« henlaa da det skovrige Plateau sydøst for Elbodalen, og alene Bønder med Ærinde i Egnen kørte gennem Vadestederne i Dalen. Færdselen mellem Fyn og Jylland tog da andre Veje, gik enten nordligere fra Bjerre Herred til Bogensekanten, eller man færgede sydligere fra det Slesvigske over til Assens, eller Føns. Men begge var Omveje, naar man kom fra Ribe, Handelsbyen ved Vesterhavet, og da denne gamle By o. 1200 fik større og større Betydning, satte det ogsaa sit Præg paa Færdselslinjerne Landet igennem.

»Midt imellem de to ældre, hævdvundne Overfarter bryder der nu et nyt igennem over Bæltets smalleste Løb. Inde ved Bunden af sin Fjord blomstrede Kolding frem ved Foden af den faste Borg, en Adelvej borede sig ud gennem Elbo, det før saa afsides

«Elændæ» Herred, og hinsides Lillebælt paa en Kongen tilhørende Grund skød sig en lille Færgeby frem ved Hægnætskov. Middelfart — den mellemste Færge — indtog fra Begyndelsen af 1200'erne sin Plads i Landets Trafik og trak Vejlinjerne til sig.¹³⁾

Og Adelvejen fra Kolding var den gennem Taulov Sogn. Kunde man før fra Bankerne ved Skærbæk se de brede Handelsskuder drage deres Kurs fra Kolding til den fynske Kyst, saa knirkede nu de sværtlæssede Vogne gennem selve Sognet, men — naar Kongen selv paa sine Rejser kom ad den Kant, saa fulgte ikke han Landevejen helt til Snoghøj, men drejede før Sogneskillet mellem Taulov og Erritsø Sogne om efter Hakenør. For mens de fredelige Landsbyer laa vel hyttet bag Skovbræmmen, saa fik de allerede tidligt i Middelalderen en Fælle, som ikke krøb i Skjul, tværtimod — trodsigt rejste *Hønborgs Slots* Mure sig paa Borgvolden lige ud mod det blaa Bælt.

Fra først af lader det, man har tænkt sig Færdselsruten tilstrækkelig sikret ved Borgen i Kolding — og saa Hindsgavl paa den fynske Kyst, som i al Fald eksisterede knap efter Erik Glippings Død, da de fredløse kunde brænde baade den og Færgebyen af. Men det ny Aarhundredes urolige Karakter var indvarslet ved Kongemordet i Finderup, og da Danmark var saa langt nede, det næsten kunde komme, satte Tilstandene deres Præg paa Bebyggelsen ved Lillebælt.

Holstenerne, hvis Magt fik et uforvindeligt Knæk hin Aprilmorgen i Randers, da den kullede Greve strakte Hals over Sengestokken, var endnu en lille Snes Aar senere saa pas ved Magt i det sydlige Jylland, at deres Hær laa for Koldinghus, og i Lejren foran

¹³⁾ Hugo Matthiessen: Middelalderlige Byer. Side 111–112.

denne Borg afsluttedes den latinske Kontrakt, efter hvilken den kgl. Lensmand Hr. Peder Iversen Lykke forpligtede sig til, om ikke Valdemar Atterdag skulde genvinde sit Rige, da at holde Greverne de fynske Slotte Hindsgaul og Lerbæksholm, samt det jyske Hønborg til Hænde.¹⁴⁾ Under Sværdklang træder det Slot saaledes ind i Historien, hvis grønne Borgvold endnu rejser sig i den side Mark straks sønden for Børup Skove; den Gang fyldte Vandet fra det brusende Bælt Voldgravene, hvor nu Byggen gulmodnes i Sommersolen; paa de Tider rejste de røde Teglstensmure sig truende mod Himlen, endnu ikke medtagne af Vejr og Vind. For det lader til, at Slottet netop blev bygget i de Aaringer, som laa imellem Foraaret 1340 og 1369. Intetsteds tidligere figurerer dets Navn i noget Dokument, heller ikke i dem, der dog maatte tage særligt Henblik paa netop denne Borgs Skæbne: Forligelsesbrevene fra den Gang, Holstenerne gik ind paa at lade Danskekongen afdragsvis indløse hele Nørrejylland; men som det hedder deri: Vorthmer dat halue herde tho Brozherde, dat negest deme Sunde tho Middeluare licht, dat scal he vns vnde vnsen eruen lathen tho vnsem behoue, dat we vns imme beholden moghen want vns boret ouer tho varende.«¹⁵⁾ Med disse Ord understreges for første Gang Overfartens Vigtighed; den kullede Greve og efter ham hans Sønner kunde nok ønske at bevare Herredømmet over Melfarsund. Fyn sad de inde med i Forvejen som Pantelen, og Slesvig fik de efter Forliget; hvad da mere naturligt end at søge denne Overfart skærmet paa fyldestgørende Maade. Og tvært over for Hindsgaul i Fyn,

¹⁴⁾ Reinhardt: Valdemar Atterdag, Tillæg, Nr. 11.

¹⁵⁾ Endvidere det halve Bruskherred som ligger næst Melfarsund skal han overlade os og vore Arvinger til vort Behov, at vi stadig maa beholde det, naar det bør os at fare over. (Diplomatarium Flensborgense I, Side 36—37.)

hvor de stejle Strandbrinker trækker sig en Kende ind i Landet og lader den flade Strandeng Pladsen aaben, der byggedes Hønborg Slot, paa et rundt Voldsted kunstigt ophobet af kolossale Græstørv.¹⁶⁾

En Fæstning, saa langt fra i nærmere Forbindelse med Sognets andre Bebyggelser, at den var paatvunget af fremmede Voldsherskere. Og til det kunstige Borggaardsanlæg svarede dets — i snævrere Forstand økonomiske Basis: Ladegaardsjorderne. Man annekterede ikke — hvad Grunden nu kan være — uden videre et Stykke af den allerede opdyrkede Sognejord, men inde midt i det Skovbælte, der som sagt dannede Skel mellem Taulov og Erritsø Sogne — uden nogen egentlig Sammenhæng, hverken med det ene eller det andet Sogns Jorder — dér ryddedes ny Jord til Slottets Ladegaard, nu Henneberg Ladegaards Mark.¹⁷⁾

Kunst var det hele, og Idéen, den storpolitiske Plan, som laa til Grund for Befæstningen, viste sig i al Fald ikke realisabel. Inden en Snes Aar var omme, sad, som man allerede har set, Danskerne paa Slottet, og de slap det ikke siden; de rev det heller ikke ned, et militært Støttepunkt mere paa dette Sted kunde ikke være af Vejen, og da det Len, som laa til Slottet — for der maatte bredere Basis til end Ladegaardsmarken for at holde det Foretagende paa Benene, da det Len netop siden var »Halvdelen af Bryskherred, som ligger næst Medelfarsund«, det vil sige Krongodset i Elbo Herred, saa tyder alt paa, at man i det hele og store har ladet Ordningen fra Holstertiden forholdsvis urokket.¹⁸⁾

Og skønt først senere Tider for Alvor skulde over-

¹⁶⁾ Se: P. Eliassen: Hønborg. Aarbogen 1913.

¹⁷⁾ Matrikulskortene.

¹⁸⁾ Se herom: Min Artikel: Af Elbo Herreds Historie, Jydske Saml. 1929, I.

bevise Statsmagten om den Kyststræknings strategiske Vigtighed, saa de følgende Aaringer Lensmand efter Lensmand sidde paa Borgen, mens Bondeslægt efter Bondeslægt bragte de aarlige Skatter. Hverken de førstes eller de sidstes Navne er optegnede for det første halvandet Hundrede Aar, men om de Krummedigers Slægt ved Historien endda et og andet at fortælle. Maaske knap saa meget om den Linje, der sad paa Hønborg, men endnu staar tydeligt paa en smal Papirslap de sirlige Skrifttegn, hvorved Hr. Klaus Krummedige fra Hønneborg lod sin Fætter Henrik Krummedige, Høvedsmand paa det norske Akershus vide, at han næst Guds Hjælp agtede at gøre sin Kirkegang Søndagen næst for Apostlene Simons og Judas Dag (1493) og lade kristne sin unge Datter, og bad han sin kære Broder, om han vilde gøre vel og hjælpe hende til Kristendom, og bagefter gøre sig glad med Indbyderen og flere deres Venner, som han »haaber til Gud, her da findes.«¹⁹⁾

Dog, alle Livets Gaver er ikke Fred og Familiehygge, inden den samme unge Datter var syv Aar gammel, laa Faderen Lig i en Grøft i Ditmarsken; det varede nogle Aar, inden atter en Mand af Slægten raadede for Borgen. Klaus Krummediges Enke, Else Thott, trøstede sig og holdt Bryllup i Ribe med Hr. Thomas Lange til Lydumgaard, de besad i Fællesskab Lenet paa de umyndige Børns Vegne, og først i 1521 svor Erik Krummedige Kongen Troskab, den tredie af Slægten paa den Plads. For det synes, som allerede hans Bedstefader og Navne, den ellers ret ukendte Erik Krummedige til Højby paa Lolland har resideret ved Lillebælt. I det mindste taler et Dokument om Fru Karen af Hønneborg, og Karen Walkendorf til Høj-

¹⁹⁾ Henrik Krummediges Privatark. RA. Trykt W. Christensens Missiver fra Kongerne Hans og Kristiern II's Tid: II, Side 133.

bygaard var den ældre Eriks Hustru.²⁰⁾ Tre Slægtled inden for de samme Mure, de var groet sammen med Sognet og Slottet, de Krummediger. Kunde saa meget mere trygt sætte sig til Rette, som de sad inde med Lenet paa Pant, ja i den Grad hørte de for Samtiden sammen med Slottet, at Slægtbøgerne ligefrem siger de Krummediger *til* Høneborg, som man ellers nævner adelige til deres Jordegods.²¹⁾ De har da fungeret som Sognets og hele Egnens Herregaardsfolk, for der var ikke andre adelige indenfor Elbo Herredsskel, i det mindste ikke efter Aar 1500, bortset fra nogle i Egum, der sad saa temmeligt og huggede i det, og hvis Efterkommere snart slet og ret blev Bønder.

I det hele og store var Elbo Herred — hvad der maaske kan staa i Forbindelse med Landets forholdsvis sene Kultivering — aldrig rigt paa Adelsmænd, og ingen Gaard i Taulov Sogn siges at have været Hovedgaard, naar undtages Søholm. Dermed være det dog ikke sagt, at der aldrig har boet Folk af Vaaben, med adeligt Mærke, indenfor Sognegrænsen. Blandt de Gaarde, der i Slutningen af Aarhundredet overgik i Kronens Eje, var to i Taulov Nebel, paa det Tidspunkt beboet af almindelige Bønderkoner, sagtens to Enker; men til den ene var der foruden den almindelige Part i Bymarken, som det lyder i Besigtigelsen: »end et Enemærke Skov kaldet *Stiens Enemærke*, og er god Egeskov, som kan føde 40 Svin.«²²⁾ Mens det er sjældent at træffe Enemærker (eller Ornum, indhegnede Jorder, Særeje i den ellers fællesskiftede Byvang) ved almindelige Fæstegaarde, som denne, saa gælder noget andet Selvejerbøndernes Gaarde eller Gaarde, som tid-

²⁰⁾ Kristiern II's Registre Fol. 50 f. Trykt Suhms nye Saml. III.

²¹⁾ Saaledes t. Ex. RA. Gen.-her. Selsk. Genr. 73, Fol. («Grev Rantzaus Slægtbog») Fol. 231 og smstds. 45 a, Fol. (Laccoppidans Slægtbog) Fol. 111.

²²⁾ Besigtelse til Mageskifte Nr. 422 af $\frac{5}{11}$ 1579 RA.

ligere havde huset Adelige — og de af den sidste Kategori kunde meget ofte oprindeligt have tilhørt den første — helt op til Middelalderens Slutning rekrutteredes jo Adelen fra de jordegne Bønders Rækker. Men at en Selvejergaard før 1500 overgik i Adelseje, var omtrent uhørt, og man kan da med allerstørste Sandsynlighed anbringe en Bonde, men en Bonde, der havde erhvervet Frihed og Frelse for sig og sine Efterkommere paa Gaarden i Taulov Nebel. Maaske en af Anerne til Adelsætten i Nabosognet, *Stygge*'rne i Herslev; paa egne og Medarvingers Vegne var det, Mourids Stygge mageskiftede Gaarden tillige med Hovedgaarden i Herslev og mange andre Gaarde i den nærmeste Omegn. Maaske er man oven i Købet i det heldige Tilfælde at kunne navngive denne Forfader, trods den absolutte Mangel paa samtidige Kilder, i det mindste i Stand til at kunne konstatere hans Slægtsnavn. For der var et Agerskifte i Nebel Bymark, der 1683 hed *Giensti* Agers Fald. Og man véd, at der har eksisteret en Adelslægt, som netop hed *Giensti*, uden man iøvrigt formaar at sætte de to-tre Personer, som vides at have ført Navnet, i nærmere Forbindelse med andre Ætter. Men er da ikke Gaarden i Taulov Nebel Slægtens Stamsæde, enten saa Slægten selv allerede var uddød i 1580'erne eller blot som det ogsaa den Gang var almindeligt, især blandt Adelsfolk, havde taget Navneforandring.

Der var jo paa den Tid saa mange og havde været endnu flere smaa Sædegaarde rundt om i Sognene; Smaaadelsmænd, som deres Beboere, ganske vist med Frihed og Vaaben og Skjold, men som til daglig drak Øl med de andre Bønder i Landsbyen, var de Krummediger ikke. De var heller ikke adelige Jorddrotter, der blot passede deres Landbrug og Jagt, en sjælden

Gang i Harnisk og til Hest uden de hjemlige Enemærker, nej de var offentlige Personligheder: Rigsraader og Hærførere.

Og trods det den arvelige Forlening paa Pant gav Besiddelsen næsten et Skær af Ejendom, Hovedsmanden paa Hønborg var dog først og fremmest Kongens Embedsmand og skulde holde Slotsloven til Kongens Haand, som det hed, og foruden den Besætning af menige Svende, Lensmanden til enhver Tid maatte anse det for formaalstjenligt at have, laa der til Stadsighed i Indkvartering paa Slottet en to-tre mere fornemme Krigsmænd, Kongens Hofsinder, oftest unge Adelsmænd, der paa denne Maade aftjente deres Værnepligt, indtil de selv blev skikkede til at overtage Gods og Len. Endelig havde Lensfolkene Pligt til en eller flere Nætter at huse Kongen og hans Følge, naar han kom den Vej paa Rejserne, og det at hin Fru Else Thott en Tidlang var den førende Dame i Landet, næst Dronningen, nemlig dennes Hovmesterinde, skulde ikke gøre Forbindelsen med Hoffet mindre intim; Kongebesøgene var hyppige, især i Kong Hans' Tid²³) og man aner et muntert og afvekslende Liv paa Borgøen; der stod Glans fra den gamle Vagtborg dernede langt ud over Sognets Grænser.

Enten man saa stadigvæk tillagde den krigsmæssig Betydning, eller ikke. Man var omtrent vænnet fra, at Fjenden kom ad den Rute, Fronten var nu mest østpaa, og der skulde endda gaa nogen Tid, før Svensken ogsaa kom sønderfra. Men da den unge Erik Krummedige overtog sit Len, var det Krisetid; laa Bæltet end for Vinduerne saa funklende blaat som nogensinde, det var som om Luften inde over Jyllands

²³) Kong Hans Hofholdningsregnskaber D. Mag. 4.R.I. S. 65 ff. Dronn. Sofies Hofholdningsregnsk. ved Will. Christensen 1904.

store Hedeflader hang tung og tordenmættet. Faa Aar før var det, Kristiern II i Stockholm havde søgt at knægte den stockholmske Adel, med Føje frygtede den danske, at dens Tur ogsaa vilde komme, og den tog sine Forholdsregler. Man vil vide, hvordan det gik; lige efter Julen 1522 rejste de jyske Stormænd Almuen i Hovedlandet. Kong Kristiern havde vel vidst, hvad han kunde vente sig fra Adelens Side, men ogsaa »de lavtboende og fortrykte, dem han vilde løfte, de saa ikke længere end til Øjeblikkets Nødvendighed, de var nu gaaet ud af Hytterne fra Skagen til Vejle Fjord med deres Økser og Plejle, fordi han vilde lægge en Skat paa dem til Rigets Redning.«

Og fra Hønneborg kunde man paa allernærmeste Hold følge Begivenhedernes Gang; var den ofte før en fast Station paa Kongernes Rejser, nu gæstede Kristiern II den, ganske uden for Reglerne, flere Gange i Løbet af en halv Maaned. Muligvis allerede i Midten af Januar paa Vej til det Stændermøde, som han havde indvarslet til Aarhus den 25. i samme Maaned for at forhandle med de utilfredse. Men da han med et lille Tal Folk naaede Vejle, overraskedes han ved at erfare Stillingen langt mere truende end formodet — han kom til Kundskab om de jyske Raaders Opsigelsesbrev; tilsyneladende var de endnu villige til at forhandle, naar blot Kongen vilde skikke de militære Styrker, som laa i Kolding, over til Fyn, »hvilket hans kgl. Majestæt haver samtykket annammet og ganske villigen rettet sig efter og givet sig strax anden Dagen som var Løverdagen *post Conventionis Sancti Pauli* til Hønneburg, og der vilde fortøvet til hans Naades Folk kunde kommet over. Den samme Nat kom Mester Knud Henriksen, Provst af Viborg, til Hans Naade med samme Svar som det jyske Raad fra sig givet

havde; da forskikkede hannem samme Nat Kgl. Majestæt tilbage igen med Fuldmagts Brev og *Credentie*.«²⁴⁾ Og endnu var Tonen i Kongens Brev ret fortrøstningsfuld, da han faa Dage efter fra Middelfart tilskrev sin Dronning, at forhaabentlig alt vilde vendes til det bedste,²⁵⁾ uvidende som han var, at Jyderne længst havde henvendt sig til Farbroderen paa Gottorp og tilbudt ham Regimentet, at deres Villighed kun var et lumskt Spilfægteri for at vinde Tid. Om Andendagen derefter gik han atter over Bæltet til Hønborg og derfra — 300 Heste stærk — nordpaa for at dagtinge med de jyske Raader i Horsens. Men han naaede heller ikke denne Gang længere end til Vejle. Dels fandt Jyderne snart Tiden moden til at slaa til, dels advaredes Kristiern — som ogsaa Hertug Frederiks forunderligt velunderrettede Spejder vidste at fortælle sin Herre — mod at falde i et muligt Baghold; ialfald var Kongen atter paa Slottet ved Melfarsund Mandagen den 9de Februar om Aftenen, og der modtog han — igen i Natens tunge Mørke — Brevskaber, der vistnok tilskyndede ham til straks inden Solens Frembrud at lade sig fæрге til Middelfart, hvortil ogsaa hans Ryttere ankom i de nærmest følgende Dage. Tvivlen havde grebet den før ofte alt for handlekraftige Hersker: »K. M. is sere ouell geschapen unde mercklich bekummert,« skrev Hertug Frederiks Spion.²⁶⁾ Han vidste overhovedet ikke at udstede nogen Befaling, ja ikke engang at svare paa de Spørgsmaal, der rettedes til ham, og endelig kulminerede Tvivlraadigheden i Kristiern II's Sind

²⁴⁾ Forsvarsskrift for Kongens Handlinger, oplæst i København ved Tilbagekomsten fra Jylland (1523). Behrmann: Kristiern II, Tillæg, Side 190 ff.

²⁵⁾ Allen: Aktstykker til Kristiern II og Frederik I's Historie I, Side 28 dateret 4. Februar.

²⁶⁾ Brev fra en unævnt til Hertug Frederik. Behrmann o. anf. Værk, Tillæg, Side 115 f.

den mørke Nat, da han forgæves søgte at naa Jylland igen, hvorom den gamle Beretning²⁷⁾ kort og knapt fortæller: »dass er sich einer Nacht wol uber 20 mal so nach Hönepurgh und her wiederumb nach Milthephar durch die schiffleut hatt führen lassen.« — I Fakkelskær ved Nattetide forlod han den jyske Kyst, ved Nattetide forsøgte han atter at naa den, intet hindrede ham endnu, andet end Kampen i hans eget Sind mellem Tro og Tvivl; Tvivlen sejrede — maaske spillede han sig den Nat Magten af Hænde — hans Hest havde sidste Gang baaret ham ad de jyske Veje, og siden han Natten til den 9. Februar gik i Færgen ved Slottets Skibsbro, satte han ikke sin Fod i Jylland.

Men Erik Krummedige holdt endnu Høneborg til Kongens Haand som andre Lensmænd i Hovedlandet. Og endnu var Fynboerne tro — saa længe det varede. I Fasten slog Luerne i Vejret over Middelfart By, de tilbageblevne Ryttere havde ved Uforsigtighed forvoldt Branden, som lagde seksten af Byens Gaarde i Aske. Og den ophidsede Stemning forplantede sig til Øen. I Løbet af en Maanedstid var den kgl. Lensmand paa Nyborg den eneste vest for Storebælt, der endnu støttede Kongens Sag. For deres Standsfællers Trusler havde de jyske Lensmænd vel ikke svigtet, men da Hertug Frederik rykkede ned gennem Landet med sin tusindtallige Hær, var der næppe noget for dem at gøre.

Og Lensmand efter Lensmand opsagde Kristiern II Huldskab og Troskab — en Række Breve: saa mange Forsvarsskrifter; den brudte Riddered laa Herrerne tungt paa Sinde. Forfattede efter omtrent samme Formel giver de vel først og fremmest et interessant Indblik i en hel Klasses Psykologi og Livsindstilling, men ogsaa i deres Forskelle et Begreb om de Skri-

²⁷⁾ Vistnok af Wolfig. v. Uttenhof, Frederik I's Kansler. D. Mag. 3 R. III. Bd. Side 22.

vendes Individualitet. Erik Krummediges er næsten det mest personligt prægede, det mest indtrængende i Tonen; tillige det allerlængste og — et af de sidste.²⁸⁾ Han skrev det paa Hønneborg den 20. Marts:

»Min ydmygelige Tjeneste eders Naades Hofmægtighed altid forsendt med vor Herre. Kjære Herre, skrev jeg eders Naades Hofmægtighed til, hvor højbaarne Fyrste Hertug Frederik skulde komme til Kolding: værdes eders Naade at vide, at hans Naade kom nu i Fredags næst forleden til Kolding og havde der med sig sex Tusind Landsknægte og Friser, foruden Rejsener²⁹⁾ og havde ganske svært Skøts med sig. Og er hans Naade nu dragen paa Vejen til Viborg med en ganske stor Sum Folk, og kom her møget Folk efter hans Naade, som han haver ligget udi disse Købstæder her omkring, og her paa Færgestedet paa Medelfarsund og paa de andre Steder, som Færgested er her omkring. Og er al Menigheden baade Ridderskabet og Almuen forskrevet, saa at de skulle møde paa Viborrig Landsting og hylde hans Naade der &c. Kjære Herre, fik jeg eders Naades Skrivelse, saa jeg skulde komme over til Sjælland: da ganger her slig ukristelig Rygte af den onde Kvinde Sigbrit, saa hun aldrig regered mere eller havde mere Magt med eders Naade som hun nu haver. Og haver hun til forne, som jeg haver selv hørt, kaldet mig en Forrædder og en Tyv, og dertil sagde nu, at dersom jeg kommer over, da skal hun lade tage Halsen af mig og saa mange gode Riddersmænd, som der kommer over til eders Naade. Da sætter jeg ind til Gud alsommægtigste og til eders Naade selv, hvor jeg haver tjent eders Naade af min Barndom og indtil nu, om jeg haver nogen Tid gjort eders Naade nogen Forræddelse i nogen Maader &c. Og fortænker eders Naades Hofmægtighed, at nu først eders Naade drog til Vejle, da gav eders Naade mig Befaling, at jeg skulde have Bud efter mit Hest og Harnisk. Den Tid mit Bud kom til Nyborg, da havde

²⁸⁾ Allen: Aktstykker etc., Side 60 ff.

²⁹⁾ Ryltere.

eders Naade gjort Forbud, at mit Bud maatte ikke komme over og for tilbage til eders Naade i Melfar. Og eders Naade lod skrive først et Brev og saa et andet, som jeg skulde have over efter mine Heste og Harnisk. Og haver jeg spurgt, at Eders Naade tog samme Breve og kasted dennem i Ilden og vidste jeg ikke, for hvad Sag eders Naade ikke vilde unde mig mine Heste over. Nu kan jeg fornemme at eders Naade satte ikke Love til mig, men mint Skudsmaal sætter jeg ind til Greven⁸⁰⁾ og de andre Godemænd, som laa i Vejle, hvad Troskab jeg beviste eders Naade der i Byen og andersteds, hvor eders Naade vilde have mig. Og er mig til videndes vordet, hvorledes eders Naade gav Ejler Bryske Befaling, saa han skulde give Johan Bjørnsen Befaling at han skulde tage nogle Rejsener og Landsknægte og fare over til Langeland og tage Trane-kjær ind og tage min Svoger Hr. Otte⁸¹⁾ ved hans Hals: da ved hver redelig Mand i Danmark og andersted, hvad han haver gjort eders Naade og Riget til Tjenest, at eders Naade vilde saa overfalde hannem &c og gav Jacob Hardenberg og Befalinge, at han skulde tage hannem ved Halsen uden al redelige Sager &c. Desligeste befrygter jeg mig, at mig skulde og vederfares sligt uden al Skyld og Brøde. For sligt og andet mere, som her til gjort er, som hver Mand vel ved, da raader alle mine Venner mig, saa at jeg ikke skal komme over til eders Naade. Da skal eders Naade vide i Sanden, at dersom jeg vidste, at jeg maatte være min Hals fri: da skulde aldrig enten Slægt eller Venner eller nogen Menneske komme mig til at træde fra eders Naade, og vilde jeg have vovet Liv, Gods og al min Velfærd hos eders Naade, som jeg hertil gjort haver &c. Værdes eders Naades Hofmægtighed at vide, at Hertug Fredrik skrev mig et Brev til, som jeg nu sender eder Naade en Udskrift af. Da kan eders Naade selv tænke, hvad mig stander at gøre, thi al Menigheden over al Jylland og meste Part af Fyn er nu gangen eders Naade fraa, thi kan jeg ikke al ene stande dennem alle imod. Om den Slotslov, som eders Naade fortænker, at jeg haver,

⁸⁰⁾ Grev Erik af Hoya, Anfører for Kristiern II's Krigsfolk.

⁸¹⁾ Otte Krumpen, gift med Erik Krummediges Søster.

ved eders Naade vel selv, at jeg ikke kan holde den. Og dersom eders Naade end vilde gøre mig Undsætning, da ved eders Naade dog vel, at jeg ikke kan holde den to Timer længer, end de vare det begærendes. Thi Gud kende det, at jeg nu nødes til at gøre den Gjerning, jeg aldrig havde tænkt at gøre i mine Dage. Men dersom Sigbrit skal være min Dommere og Bødlen min Rettere uden al redelig Aarsag, da vil jeg værge min Hals det bedste, Gud give mig Lykke til. Derfor opsiger jeg eders Naades Hofmægtighed Huldskab og Mandskab og tro Tjenest, og hermed vil jeg have min Hæder og Ære uforkrænket i alle Maade. Og tror jeg eders Naade tager mig ikke til Mistykke, thi eders Naade ved selv min Lejlighed, hvorledes jeg haver tjent eders Naade til denne Dag. Hermed eders Naades Liv Sjæl Stat og Hofmægtighed den alsommægtigste Gud til evige Tid befalendes. Skrevet paa Hønborig den Fredag næst for Sankti Benedicti Abbatis dag mdxxij. «

Saa velovervejjet og gennemtænkt en Skrivelse, en sindig jysk Konstatering af Kendsgærningerne, en Dyngen Fakta paa Fakta, saa Konklusionen maa blive uundgaelig — og dog: da endelig langt om længe de afgørende Ord er sat paa Papiret, gaar der et Gisp gennem Manden — og Trodsen svinger over i en Tryglen om Forstaaelse — den saarede Samvittigheds Smerteraab — men i Ord, der maa lyde blodigt ironiske: at Kongen ikke skulde tage ham det til Mistykke, men gladeligt nøjes med den traditionelle anbefaling til Vorherre.

For saadan endte de jo allesammen, Brevene, ogsaa det som Dagen før var sendt fra Odense af den senere — ikke altid for det gode — saa bekendte Peder Ebbesen Galt.³²⁾ Han er vel Kilden til meget i Erik Krummediges Brev og kunde tillige paa første Haand

³²⁾ Allen: Aktstykker etc., Side 55 ff.

berette om de trøstesløse fynske Forhold; i det mindste optraadte han faa Dage efter i Fællig med Høvedsmanden paa Hønneborg: nu havde de jo begge gjort Hertugens Sag til deres og handlede derefter; efter at have gjort den ganske vist minimale Hindring for Hertugens Overgang til Øerne, som Slottet dannede, til et Støttepunkt for hans Operationer, gjaldt det yderligere at gøre Vejen farbar ved at fjærne Modstanden paa Fyn, hvor Kristiern II's Tropper stadigt laa i Middelfart. Hovedanføreren, Grev Erik af Hoya, var allerede hos Hertugen for at underhandle, men Erik Krummedige og Peder Ebbesen satte sig i Aktivitet, for at søge Forbindelse med de andre Officerer, »som eders Naade kan selver forstaa Meningen,« skrev Lensmanden paa Nyborg til Kristiern II med Kopier af Adelsmændenes Breve³³⁾ det ene udstedt »paa Snobehøjen«: Lejdebrev for Landsknægtenes Øverste selvtiende, det andet skrevet samme Dag paa Hønneborg:

»Maa I vide Øverste Kaptejn Scultus Profos Vagtmester, at som I bød mig til med min Svend at Peder Ebbesen og jeg skulde møde eder paa Fynsland; ville I komme hid over til Peder og mig til denne Side eller og I ville møde paa Sunden lige stærk og I ville byde hannem og mig til, nær I ville møde og hvor stærke I ville komme, daa vil han og jeg møde eder, og der at handle med eder, hvis eder selver ligger Magt paa. Hermed Gud befalendes. Skrevet paa Hønneborg vor Frue Dag annunciationes. mdxxij.«

Kunde Jakob Hardenberg endnu, da han sendte Afskrifterne, tilføje: »Maa Eders Naade vide, de mødte ikke«, saa var Triumfen dog kort. Som han med det

³³⁾ Jacob Hardenbergs Skrivelse RA. Münchener Saml. Nr. 264, dat. 28. Marts 1523; hertil hører Münch. Saml. Nr. 310, Afskr. paa eet Blad af Lejdebrevet, samt Erik Krummediges Skr.

samme indtrængende forestillede Kristiern II at sende en Mand til at forhandle med Soldaterne — Greven med sine Folk var trætte af at tjene en Konge uden Penge, og som det syntes snart uden Land. Ifølge Overenskomst med Hertug Frederik forlod de kort efter Øen; Vejen over Bæltet laa fri for Hertugen, og paa Fyn bad Bønder og Købstedmænd »dagligen til Gud at Hertugen var der udi Landet.«³⁴⁾

Men faa Aar efter lød den vemodige Ørnevise ud over Landene, og det fuldstændige Omslag kom, da Lybækkerne efter Frederik I's Død gjorde den fangne Konges Sag til deres og Skipper Clement rejste de norrøjske Bønder. Ogsaa det sydøstlige Jylland havde Traditioner at hævde med Hensyn til Bondeoprør, men det var mange Aar siden Erik Menveds Marsk ved Kolding maatte vende Ryg for de uøvede Bønderskarer, og Aaret efter var Kongen kommet selv; da maatte Bonden bukke under, og Guldkornskatten tyngede gennem Aarhundreder haardt paa hans Budget.³⁵⁾ Siden da var der næppe een Opstand her, og som de ældste Bondeopløb udgik fra Egnen hinsides Limfjorden, saaledes ogsaa det sidste — saa mislykket som alle de foregaaende. I Grevens Fejde stod Erik Krummedige fra først af paa den lutherske Hertugs Side; allerede inden det brød løs, havde han mærket Gæringen; ude i Vester Herred ved Varde, som han ogsaa havde i Pant, slog Almuen hans Foged ihjel. Kunde hans Standsfæller dengang kun raade Kongen til at søge Sagen bilagt paa den mest lemfældige Maade,³⁶⁾ saa var nu Tiden kommet til at slaa til, og det var man klar over paa begge Sider. Efter bedste Evne tærskede Bønderne bogstavelig talt med deres Plejle Livet

³⁴⁾ O. anf. Brev fra Jacob Hardenberg til Kristiern II. Münch. Saml. Nr. 264.

³⁵⁾ Huitfeldt, Folioudgave, Side 367 ff.

³⁶⁾ Barner: Rosenkrantz. II. Diplomatariet S. 121 (3.1.1522).

ud af mangen Herremand nede ved Svendstrup, men Erik Krummedige var med, da Adelen tog Revanche, baade ved Øxnebjerg og andetsteds, og han, som flere østjyske Herremænd, havde Krammet paa deres Bønder, saa der næppe høres om Uroligheder i deres Distrikt, ja, da Kristian III laa i Lejren for København kunde han roligt lade Høvedsmanden paa Høneborg beordre Lenets Bønder til at opbygge den Skanse, som er »nederfalden hos Medelfarsund hos Høneborg ligger«, ja ydermer at tilføre de Knægte, som laa der, den bedste Forplejning.³⁷⁾

Tiden har da ogsaa nævnet ét Eksempel paa den Mandstugt, Høvedsmanden paa Høneborg holdt; tørt men tilstrækkeligt melder Domsprotokollen:

»Jørgen Mattsen i Børup citat Fru Sidsel Hr. Erik Krummediges fordi hendes Husbonde lod rette hans Fader Mattis Esbernsen og fæstede hans Faders Bøndergaard fra hannem. Dertil svarede Fru Sidsel, at Hr. Erik lod rette hans Fader, fordi han for over til Fyn til Rigens Fjender.«³⁸⁾

Dette er ikke alene en vaagen Mands korte Eftermæle, det giver paa sin Vis det endelige Resultat af de danske Bønders Anstregelser Aarhundreder igennem, det er tillige den foreløbige Gravskrift over den danske Bondes Frihedskamp, men — — allerede inden den nedskreves, var Erik Krummedige død, barnløs som den sidste af sin Slægt, hans Skjold blev lagt hos ham i Graven.³⁹⁾ Det er næsten symbolsk. Lad saa være at han, mens Faderens Lig blev Føde for Krager og Hunde, stedtes til Hvile i selve Vor Frue i

³⁷⁾ Tegnelser o. alle Lande. D. Mag. 5 R. II Bd., Side 101 og sammes Side 58, idel »swm« sidste Sted mau læses »sund«.

³⁸⁾ Tegnelser o. alle Lande 1542. D. Mag. 5 R. V. Bd. Side 318.

³⁹⁾ RA. Huandskr.-Saml. Alm. dsk. Personalhist. Adel: »Sophie Belows Slægtetog« Pag. 132.

København, og trods det, at det reelt ikke betød saa overvættes meget, om en Slægt uddøde paa Mandsiden, Kvindelinjerne kunde jo blomstre videre, blot under andre Navne. Han var dog en, ganske vist lidt ældre, Repræsentant for det sidste Slægtled af den gamle danske Adel, der endnu fuldt ud vidste at hævde deres Ry som Krigeradel og derved danne Basis for deres privilegerede Stilling. Det var allerede farligt, at de havde spildt deres bedste Kræfter paa at slaa de fri Bønder ned, Kærnen af Landets Befolkning, men værre var det Skel, som Grevefejden satte mellem fri og ufri, det som aldrig tidligere havde været saa uoverskrideligt. For nu lukkedes der af fra al Tilgang, al Fornyelse fra neden af — og dette maatte jo i Længden medføre Slægternes Fordærv og Uddøen, samtidigt med at deres privilegerede Stilling, naar de ikke mere vilde hævde den ved fremfor andre at vove Pelsen, maatte stikke mere og mere i Øjnene. Endnu midt i det sekstende Aarhundrede stod Adelen paa Kulminationspunktet, og man kan næppe i de Hundreder af faste Borge, som i den Periode rejste sig Landet over, se andet end Udfoldelse af en vis Livskraft, men med senere Tider for Øje kan de dog ogsaa forekomme som Adelsens krampagtige Greb for at fastholde en nys erhvervet Magt, der allerede var ved at slippe dem af Hænde.

Og set i Forbindelse hermed er det igen næsten symbolsk, naar specielle Forhold gjorde, at det eneste murfaste Monument over det sekstende Aarhundredes Adel i Taulov Sogn blev et Gravmæle. Rejst af en adelig Jomfru, der i sine Ungdomsdage drømte skønne Drømme i Fruerstuen paa Høneborg, men som i sin Alderdom ikke vidste andre at rejse et Minde end sig selv og den sidste Lensfrue paa Slottet ved Stran-

den, Fru Sidsel, Erik Krummediges Efterleverske.⁴⁰⁾

Da Taulov Kirkeklokke havde ringet over hendes Grav, var det nemlig allerede Slut med Herregaardslivet paa Høneborg. Allerede inden den Dag var der fra Regeringens Side truffet Foranstaltninger til at indløse Pantelenet, og Lensherremyndigheden var overdraget til Embedsmanden paa Koldinghus, Jørgen Rosenkrantz. En Følge af Tidens Bestræbelser i Retning af Administrationens Forenkling, faldt da ogsaa godt nok i Traad med en anden af Kongens Planer: rundt om Kolding Slot at lægge et stort og samlet Godsdistrikt, en Tanke, som allerede var fremme i Kristian III's Dage og som inden 1580ernes Udløb var realiseret saa fuldstændig, at der ikke i Elbo, Brusk og Holmans, ja næppe i Andst og Jerlev Herreder fandtes én adelig Fæstegaard, endsige da en Hovedgaard. De ret mange der før havde været, af den sidste Kategori, enten de nu som Skeelernes Nygaard i Starup Sogn prangede med fire teglstensrøde Fløje, eller de som de i Herslev og Højrup kun var byggede som almindelige Bøndergaarde,⁴¹⁾ de var alle i Slutningen af Aarhundredet paa Kronens Hænder.

Men trods det ikke flere af de Krummedigers Støbning kom til at sætte Præg paa Sognelivet, Børupbondens Skæbne var alligevel betegnende, angav den Retningslinje, Beboerne gennem Aarhundreder havde at følge uden at kny. Skellet var sat. Mens Galt og Vind og Skeel sad højt til Hest, blev Kyed og Koed og Kring ved Jorden; deres Forfædre var maaske i en ikke alt for fjern Fortid Naboer paa jævnstore Gaarde. Dog — mens de første forsvandt fra Egnen — og efterhaanden helt ud af Tilværelsen — saa kører Kyed og

⁴⁰⁾ Se min: Taulov Kirke, Aarbogen 1926.

⁴¹⁾ Besigtelser til Mageskifter vedrør. de paagældende Gaarde. Jf. Jyske Saml. VI. og Vilh. Lorenzen: Studier i dansk Herregaardsarkitektur.

Koed og Kring nu den syngende Binder over de samme Agre, hvor deres Forfædre med Huen i Haand saa det kongelige Jagtfølge rase forbi, gennem Krat og Skov, over Marker og Vange, hujende ad de langbenede Hunde. Thi der blev ikke med ét stille paa Egnen, dengang Hønborg Slot blev lagt øde. Havde allerede Kristian III tit og ofte dvælet paa Koldinghus, som efter ham hans Dronning besad som Enkesæde — for deres Søn Frederik II var Egnen ret et Paradis: Kgl. Majestæts Vildtbane, hvor han af Hjertens Grund kunde følge sin største Lyst. Hans Dagbogsoptegnelser fortæller om mange Jagtture og Besøg i Præstegaardene her omkring, men i Taulov Sogn, paa Søholmegaard, havde han sit faste Tilholdssted hos Elbo Herredsfoged, Klaus Hønborg.⁴²⁾ Klaus Tilhoesen var hans Døbenavn, og man tør sikkert af hans Tilnavn slutte til hans nærmere Forbindelse med Hønneborg Slot, ja maaske i ham genkende den Foged, som efter Fru Sidsels Død blev sat til at varetage Avlen paa Slottet.⁴³⁾ Man kunde ane en Forbindelse mellem Slottets fuldstændige Forsvinden først i Halvfjerdserne og Anna Hardenbergs Besøg dernede i 1572, og med Kongens senere aabenlyse Forkærlighed for Herredsfogden in Mente kunde man yderligere digte en romantisk Historie. Men det staar fast, at han blev særlig begunstiget; ikke blot udfoldedes der jo fra først

⁴²⁾ De fleste Klaus Hønborg vedkommende Breve er efter Kancelliets Brevbøger, trykt i Ravn: Holmans og Elbo Herreder. Navnet Tilhoesen efter Jordebogen 1573, og Indskr. paa Taulov Kirkeklokke før Omstøbningen (jf. min Artikel: Taulov Kirke).

⁴³⁾ Denne Formodning har siden ovenstaaende skreves virkelig funden sin Bekræftelse, idet Claus Tiellofsen optræder som Slotsfoged paa Hønborg allerede omkring 1560 (RA.: Rigens Forfølgningsbog 1559—63, Fol. 329) og det noget underligt udseende Tiellofsen viser sig saaledes identisk med det særlig i Slesvig velbkendte: Tjellesen (af det gamle Mandsnavn: Tjelluf). Ydermere var han en halv Snes Aar senere Ridefoged i Koldinghus Len (LA.: Viborg Landstings Domsprotokol 1569 B, Fol. 63) hvorefter han altsaa endelig, nogle Aar senere, er avanceret til Herredsfoged.

af en særlig Iver for at skaffe ham Gaarden, men Aarene igennem opnaaede han et, saa et andet Privilegium; han fik Tiender i Fæste og Aalegaarde ved Hakenør, og hans Hustru fik Lovning paa efter hans Død at besidde Gaarden, han blev sat i Stand til at holde sine Sønner til Skole og Studium, og en af dem endte da ogsaa som Præst nede i Ringgive.⁴⁴⁾ Til Gengæld maatte han staa rede, naar Kongen tit og ofte tog ind paa Søholm, i »de Losementer og Gemakker«, Majestæten selv havde ladet bygge; sidste Gang han modtog det høje Besøg var i Januar 1588, faa Maa-neder før Kongen døde paa Antvorskov.

Saa var det Slut med Jagthalløjet og de kongelige Drikkegilder paa Søholm, men helt tilbage i den for et almindeligt Sogn naturlige Afsondrethed faldt Taulov dog ikke dermed, for med Herredsfogden var Tingstedet kommet til Sognet. Før laa det nok i Erritsø, og ikke saa lidt mere centralt, paa et Sted, hvor omtrent alle Sognene stødte sammen, og det maa da opfattes som et af Klaus Hønborgs specielle og opfyldte Ønsker, naar Tinget i hans Tid — og siden — holdtes et Par Hundrede Alen øst for Taulov Kirke. Ellers bestræbte man sig netop for at flytte Tingstederne til Midten af de forskellige Herreder, en Foranstaltning, man dog havde alt muligt Mas med at gennemføre; Folk vilde blive, hvor Retten havde været holdt fra Arilds Tid. Men naar Herredsfogden her boede paa Søholm, og samme Herredsfoged var særlig yndet af Kongen, saa var det vel rimeligt, at Tinget sattes saa nær hans Gaard som muligt. Baade Klaus Hønborg og de to-tre næste Herredsfogder i Elbo Herred røgtede da ogsaa deres Dommerhverv paa *Stævnhøj*, ja tør man tro en Beretning fra det 18. Aarhundrede, var dette Doms-

⁴⁴⁾ Aarbogen 1928.

sted endogsaa forsynet med saadan en Luksus, som et Tinghus langt op i Tiden vedblev at være.⁴⁵⁾ En Gang før var maaske Herredets eller en anden verdslig Jurisdiktion knyttet til Søholm. Paa Gaardens vestlige Marker, ad Gudsø til, rager en høj Knold i Vejret, gennemskaaret af Jernbanelinjen: *Gallebjerre*. Her har engang — naar det saa var — været Rettersted, det kunde godt tænkes brugt, da Tinget holdtes paa Stævnshøj, skønt det er lidt langt derfra, og naar man saa ydermere umiddelbart ved Stævnshøj finder *Skalkhøj*, saa behøver man næppe at gaa længere for at finde Stedet, hvor i det 16.—17de Aarhundrede Retfærdigheden skete Fyldest. *Tingleds* Fald var der et Markskifte paa Børup Mark, som hed, maaske Nutidens *Varstæt*. Stenten er ganske vist borte, men Hullet i Hegnet er der endnu, ind fra den gamle Landevej, og derfra stikker Stien lige tværmarks i Retning af Taulov Kirke. *Var*, det samme Ord, som er i Varde og andre Navne, betyder et indhegnet Sted, enten det har været i overført Mening eller direkte, Tingleddet kunde vel nærmest tale for det sidste. Og atter nær ved Skakhøj var *Stokkebjerre*, her laa sagens de fire Tingstokke om Tyvsstenen.⁴⁶⁾

Som den Periode til Dato har præget Stednavnene, saa satte den dengang sit Præg paa Sognets daglige Væren. Der stævnede de altsaa sammen ad de sandede Veje, ude fra Trelde og Egskov, fra Kongsted og Erritsø til Herredstinget; i Taulov Sogn var man ikke uvant med at se Udensogns-Folk, det kunde sagtens gaa an og bragte endda nogen Afveksling i det ellers

⁴⁵⁾ Den remarquableste Høj i hele Sognet er en paa Nebel Mark, hvor det hele Herreds Beboere i gammel Tid har haft deres Samlingsplads eller Stævne, hvor siden har staaet Elbo Herreds Tinghus, omgivet med 3 Rader store Stene. Denne Høj kaldes endnu Stævnshøj. (Pastor Barthold Hoë til Amtmd. Hans de Hoffman. Det kgl. Bibl.: Langebecks Excerpter 35).

⁴⁶⁾ Markbogen 1683.

stiltfærdige Landsbyliv. Men det kommende Aarhundrede skulde i Henseende til Afveksling bringe Sognet endnu mere, end godt var. Bønderne i Taulov var vel vænnet til at se udensogets Folk, men — de skulde komme næsten i Vane med at se udenlands.

Som det synes uden nogen overhovedet havde lagt Mærke dertil, var Høneborg forsvundet — endnu i 1572 laa det paa sin Plads, men kun som et Rudiment, et Levn fra før Bøssekrudtets Tid; kunde det ikke gøre den mindste Fyldest i Kristiern II's Tid, da langt mindre i Frederik II's. Sidst benyttedes det som Udflugtssted, da Forløberen for Nutidens Fjorddampere, den 24-Aarers Rorsbaad, som Kongen havde foræret sin Moder, om Sommeren skar gennem Kolding Fjords Vande med Enke-Dronningen og hendes Damer om Bord. Men de Forandringer, der efter denne Dames Død blev truffet med Lensstyrelsen, har vel ogsaa medført, at man brækkede den gamle Borg ned, for længe siden havde den overlevet sig selv — og selv om efter den sindige Formynderregering den unge krigsgale Kristian IV havde grebet Tøjlerne, ventede man ikke Fjenden fra den Kant.

Kalmarkrigen endnu, førtes da ogsaa den gamle Vej, østpaa, men da Kristian IV med vanligt Held havde kæmpet for den rene Lære i Trediveaarskrigen, da dette Felttog var endt med Fiasko — væltede Wallensteins Horder ned gennem Jylland. I vild Flugt foran sig drev de Kongens egne hvervede tyske Ryttere; hvor disse havde holdt op med at plyndre, tog de kejserlige ved, og de blev i Jylland halvandet Aar til Ende. Det gavnede ikke netop den Landsdel, at Wallensteins Plan at søge Danskekongen paa hans Øer ikke kunde realiseres⁴⁷⁾ — men endelig satte Fre-

⁴⁷⁾ D. Mag. 2 R. II. Bd. Side 296.

den i Lybæk for denne Gang Punktum for Plyndring og Brandskatning.

Det havde allerede svedet til Bønderne, nu kom det, som rimeligt var, ogsaa til at svide til Statskassen, Lenskassen. Landgilden maatte nedsættes, saa Folket igen kunde komme paa Fode, og Taulov Sogns Bønder fik den for det første Aars Vedkommende nedsat med de tre Fjerdedele. Men i Oddersted var det gaaet værst til, 6 enslydende Elbo Herreds Tingsvidner siger: »At N. N. var saa meget fattig og forarmet, at han ikke havde nogen Formue, at han kan udgive Skyld og Landgilde, thi han saavel som andre i Oddersted var forjaget fra deres Gaard, mens Fjenden var i Landet, og findes der aldeles ingen Sæd saaet, thi der dagligen var en stor Dørchtug af Krigsfolket, som forrejste mellem Kolding og Melfarsund.« Og i Studsdal, som ligger endnu nærmere Landevejen, kom der Aaret efter Fredslutningen ny Fæstere paa fire af de seks Boel.⁴⁸⁾

Men foruden disse sørgelige Erfaringer, som kunde indhøstes over hele Jylland, havde man gjort endnu een, som maatte særligt henføres paa netop denne Egn: man fik atter Øjnene op for dens strategiske Vigtighed. Og det var nær blevet Taulov Sogns Skæbnetime.

»Efterat hvermand vitterligt er, hvad Ulejlighed Undersaatterne udi Jylland udstanden haver, formedelst at ingen faste Steder for Haanden var, hvorhen de sig udi sidste Fejde kunde retirere,« skrev med største Sandhed Kristian IV straks efter Fredsslutningen,⁴⁹⁾ og han fortsætter denne Indstilling til Rigens Raader; »saa er det fornøden, at med det første An-

⁴⁸⁾ Tingsvidner og Stedmaalsregistre i Lensregnsk. RA.

⁴⁹⁾ Kr. IV's egenhændige Breve. II. Bd. Side 222.

ordning sker, hvad for Pladser der skal fortificeres og tænkes paa, qvo modo det kan ske, saa og hvem dertil bruges skål sligt at effectuere.« Og da Rigsraaderne en tre Ugers Tid senere fremkom med deres Betænkning,⁵⁰⁾ havde de allerførst paa Programmet at lade »det gamle Dannever det bedste muligt er til nogen Defension regulere,« ligesom en Fæstning et eller andet Sted i det holstenske heller ikke vilde være af Vejen, »men Jylland i sig selver anlangendes kunde vi os nu ikke saa egentlig, som vi underdanigst gerne vilde, erklære, paa hvad visse Steder saadant bekvemmeligt kunde ske, men holder for raadsomt, at Rigens Marsk med en anden af Rigens Raad og en dertil forordnet Ingenieur en belejlig Plads først ved Kolding Fjords Indløb kunde udse, hvor et Real-Værk kunde henlægges, og paa det Huse kunde derudi være, en Købstad Flække eller Bondeby der udi indbefatte og begribe og sammesteds med den Frihed, Koldingby haver haft, Privilegier og paa en 30 Aars Tid for Told, Accise og borgerlig Tyngde benaadiges, haandterende Købmænd og Borgere derhen at lokke.«

Den bevilgende Magt havde talt, det stod nu til den udøvende at træffe Valget: »Der ligger en lang Stribbel mellem Kolding og Sundet, begroet med en smuk Skov, som kan kaldes en Peninsula, tværtudfor Hønborg Kirke, af hvilken en Ende imod Medelfar skal udses til en Fortifikation saa stor som Koldinghuses Indvaanere kan faa Rum derudi at bygge og bo,« lød første Punkt i Kongens egenhændige Udkast til en Instruks for Ingenieuren Axel Urup.⁵¹⁾ Omkring Midten af De-

⁵⁰⁾ Erslev: Rigsraads- og Stændermøder. II Bd. Side 198.

⁵¹⁾ Kr. IV's egenhændige Breve, II. Bd. Side 315, jf. Jyske Tegnclser VIII, og i det hele taget K. Rockstrok: Befæstningsanlæg paa den vestlige Side af Lillebælt 1629—44. Jyske Saml. 3 R. IV. B. S. 290 ff., samt C. Klitgaard: Et Bidrag til Jyllands Befæstningshistorie, smstds. 4 R. IV. B. Side 27 ff.

cember Maaned havde Kristian IV selv været paa Egnen⁵²⁾ og aabenbart i egen Person udset sig Stedet: Houens Odde, for den maa Betegnelsen dække. Derimod bliver det mere tvivlsomt, naar det videre hedder: »Fra Enden af samme Peninsula indtil det faste Land, som somme forment at være tjenlig til at fortificere, skal slaaes en Dam, saa at den Vig, som imellem begge Landene indløber, kan blive en fersk Sø, paa det at om Dæmningen af Fjenden skulde nogen Tid igennemskæres, at Gravene om Byen endda kunde være fulde af Vand.« Det synes vel mest naturligt, at der med det fra først af udpegede Sted maa menes Drejens Odde, saa en Del af Planen i vore Dage er realiseret med Udtørringen af Eltang Vig, men den Mulighed kan dog ikke udelukkes, at man har haft intet mindre end en Dæmning tværs over Gudsø Vig i Sinde, saa det Sted, »somme« havde ment skikket til at befæste, maa søges paa Bankerne ved Skærbæk, i det Sogn, hvor den middelalderlige Vagtborg havde rejst sine Mure.

Det er, som det gamle Hønneborgs Skygge endnu spøger, ikke blot naar Kristian IV kalder Taulov Kirke efter Slottet, men som Valget dernæst synes at skulle træffe et Sted i Ruinens Nærhed. Man opgav Houens, Axel Urups Undersøgelser paa Stedet maa ikke have givet det ønskede Resultat, og engang i Løbet af Foraaaret maa Kongen, der ellers var optaget af at krige med Hamborgerne, have faaet Tid til endnu en Afstikker til Egnen.

Man ser Majestæten, bred og bovn, med alfaderlig Visdomsmine selv udse sig Stedet, og i egen Person skridte Pladsen af, naar det i Brevet næsten med Patos bredt lyder:

»Eftersom Vi med Vores Ingenieur Os elskelige Axel

⁵²⁾ Reg. diplom. Dan.

Urup Vor Mand og Tjener haver udset en Plads ved Skærbæk, kaldes *Emmerenns*, udi Koldinghus Len, udi Vort Land Jylland liggendes, hvorpaa der synes bekvemmeligst Landet til Defension at kunne lægges en Fæstning, da efterdi at Vi haver selv været paa Stedet og befundet til Defension en Fæstning at kunne der sammesteds henlægges, beder Vi Eder og ville, at I med første Lejlighed begynder den Værk, saa at det med det første kan blive forfærdiget. «⁵³)

Det Billede, som i Dag tegner sig over Bankerne ved Skærbæk Strand, vilde aabenbart være ganske anderledes — hvis ikke ogsaa denne Plan var blevet paa Papiret. Rigtignok modtog Axel Urup samme Sommer en Del Lægter af Lensmanden paa Kolding til at afpæle og afstikke Pladsen, men videre kom man vistnok ikke her. Arbejdet stod nogle Aar helt i Stampe, lader det, om eventuelle Forhandlinger foreligger der ialfald intet. Men i Vinteren 37—38 skovede Lenets Bønder ved *Snoghøj*, nu skulde dér ryddes Plads til Fæstningen. Imidlertid blev det for denne Gang derved; i 1640 udtalte Kristian IV sig med stærk Skepsis og endnu to Aar senere med al mulig Haan: »Det Godtfolk, der vilde befæste Snoghøj, havde ikke set Landkortet godt efter, mens alene holdt fynsk Grød og Skælfisk i Estime.« Og dog — tiltrods for at man en Tidlang havde Opmærksomheden henvendt paa Ballum ved den slesvigske Vesterhavskyst, til syvende og sidst valgte man alligevel et Sted paa Lillebælt Strande. Men Skærbækkernes Kræ fik Lov til indtil videre at græsse fredeligt i deres Kohave — nu gjaldt det virkelig Lyngs Odde, og der opkastedes i de

⁵³) Jyske Tegn. Stedfæstelsen falder langt fra besværlig, naar man betragter Dahlbergs Kort, sammenholder det med Markbogens Oplysning: »Skærbæk By haver en Kohave, kaldes *Emrits* ved Strandene«, og ved at Bankerne sydvest for Byen endnu kaldes Kohaven.

følgende Aar en befæstet Lejr, som bar det fordringsfulde og pompøst klingende Navn: Jyllandsby.

Havde Taulov Sogn lykkeligvis undgaaet at faa placeret en Fæstning inden for sine Enemærker, det blev inden ret længe smaat bevendt med Freden. For Torstenson kom med sine Tropper i fuld Træning fra Trediveaarskrigen, jog Danskerne som en Flok Faar foran sig ind i Folden ved Lyngs Odde, og efter at han tre Dage »uophørligt« havde beskudt Forskansningen, maatte hele Besætningen overgive sig, idet Marsken Anders Bilde dog inden havde salveret sig selv og sine bedste Stykker over til Fynsland. Men lad en Deltager i selve Dramaet, *Børupbonden Anders Olesen*, selv fortælle.⁵⁴⁾ »forleden til den 9de Januarij, der de Svenske først indkom udi Jylland, da haver den ganske Arme slagen Lejr udi en liden Landsby, ved Navn Børup i Koldinghus Len, hvor jeg ibor, saavel som og de meste andre omliggende Byer, hvor Armeen er bleven liggende, indtil de Skansen ved Snoghøj bekom og erobrede. Imidlertid haver jeg fattige Mand, med min Hustru og smaa Børn med andre fattige Folk og stor Elendighed maattet løbe udi Skov og Kær udi nogle Dages og Nætters Tid; da haver de os fraplyndret alt, hvis fattig Formue vi havde, og ruineret Huset jeg iboede, saa jeg med stor Livsfare om Nattetide er kommen fra Fjenden over til Fyn. Hvilken min Genvordighed jeg for velbaarne Rigens Marsk haver andraget. Saa har hans Velbaarenhed med velbetænkt Middel og Anslag ladet os fattige fordrevne *secundere* og saa efter hans Velbaarenheds Begæring haver jeg med andre hans Velbaarenheds Tjenere og Knægte ladet mig bruge, hvor Hans Excellence kunde gøre Fjenden

⁵⁴⁾ D. Kanc. Indkomne Breve 3/4 1649. RA.

Afbræk og Skade, og alt saadant med stor Perikel og Fare ved Dag og Nat.«

Det Aars Lensregnskab⁵⁵⁾ var da kun ført »fra Philippi Jacobi Dag Anno 1643 og til den 9de Januarij Fjenden kom i Jylland,« og først i 1645 blev det resolveret, hvorledes Lensmanden skulde forholde sig med de Aars Landgilde. Mens det blev stillet private Jordegodsejere frit, paa hvad Maade de vilde komme overens med deres Fæstebønder, opgav man for Krongodsets Vedkommende ethvert Krav paa Ydelserne, og der skulde for indeværende Aar kun svares, hvad de dertil udnævnte gode og forstandige Mænd som kgl. Kommissarier havde bestemt; for Koldinghus Len var det Lensmanden paa Hald, Jacob Seefeld til Visborggaard, og Iver Krabbe til Væbnersholm. Men som deres Indstillinger kun var udfærdiget »paa Kgl. Majestæts gode Behag«, gjordes endnu en Skrivelse nødvendig, til Mogens Bilde paa Kolding Slot, at Kongen var tilfreds med deres Forretning og Landgilden følgelig skulde indkræves efter de Afslag, som de havde indført i Jordebogen.

De Studsdaler og Mændene i Nebel var fri for Landgilde i 45, skulde næste Aar svare Fjerdeparten, og tredie Aar Halvparten, saa først igen det fulde Beløb. Ikke mindre end 38 Ejendomme i Herredet var i 1645 blevet besat med ny Fæstere, de gamle var i de 28 Tilfælde fradød deres Boliger, man tør vel roligt formode ikke allesammen paa en blid og stilfærdig Maade.

Og næste Foraar fik Ridefogden, Herredsfogden og Delefogden i Herredet Brev om at syne, hvilke Bygninger der i Ufredstiden var gaaet med i Løbet, og tilige anvise de Skove, hvor Bygningstømmer til Hjælp ved Nyopførelser bedst kunde tages.⁵⁶⁾ Det var nok i

⁵⁵⁾ Det flg. jf. Lensregnsk. RA.

⁵⁶⁾ D. Kanc. Indkomne Breve ²⁶/₄ 1646. RA.

den Krig, Trelde havde faaet den haarde Medfart, der til Dato er bevaret i Folkeerindringen,⁵⁷⁾ baade den By og Erritsø var ganske nederbrudt og afbrændt, men ogsaa Taulov Sogn havde lidt en Del. Den sidste Rest af fordums kgl. Herlighed, Jagtuset paa Søholmgaard, var forsvundet,⁵⁸⁾ Præstegaarden og Delefogdens Gaard i Børup var ilde medhandlet; det var dog ikke alene gaaet ud over de lidt mere fremtrædende Sognebeboeres Boliger, Gudsø By var slet afbrændt, og af Møllen stod der kun Møllehuset tilbage, ligesom Bygningerne var totalt ødelagt paa 2 Gaarde og 9 Boel i Skærbæk. Synsmændene anbefaler at anvise Tømmer til de sidste i Brusk Herreds Skove, et Tegn paa, at de i Elbo ikke har set godt ud, men selv om dette Bygningstømmer blev bevilget, og man paa flere Maader søgte at op-hjælpe Tilstanden, selv i Fredstid var den ikke behagelig for Bonden, det som efterfølgende Supplik,⁵⁹⁾ idet den tillige yderligere illustrerer Krigens Ødelæggelser, til Overmaal viser:

»Stormægtigste etc. Gud allermægtigste opholde, bevare Eders Kgl. Majestæt udi et langvarende og fred-sommeligt Regimente, Guds hellige Navn til evig Lov,

⁵⁷⁾ Se saaledes Præsteindber. 1766 (T. Ravn: Holmans og Elbo Herreder, Side 340). Man kunde derimod fristes til at tro det ogsaa dér fortalte Sagn, at dræbte Skildvagter gav Anledning til Plyndringen, hører til Brøndsted, hvorom det i Tingsvidne af 7.3.1631 (Lensregnsk.) hedder: At nu i forleden Ufredstid, da blev der en Korporal og en Soldat ihjelskudt, som laa Salvegarde i Brøndsted, hvorfor Krigsfolket blev de Brøndsted Bymænd ganske onde og vrede, og dennem haardelig udskatted, plyndred og fængsled.

⁵⁸⁾ »Haver derpaa været efterskrevne Huse: Nemlig Kgl. Majestæts Jagt-hus 15 Fag, dernæst Hans Majestæts Stalde 5 Fag, item Bryggers og Baggershus 5 Fag, et Ladehus 17 Fag, et Fælhus ogsaa 17 Fag. Nok et Hus oven Kælderne som kaldes Gæsthus, et Hus som kaldes Havreladen 11 Fag, Port-huset 10 Fag. Item et Salhus 14 Fag og derhos 3 Fag Kvisthus, er tilsammen 103 Fag, findes igen opsat 8 Fag«. Paa Gaarden gemmes endnu et Bræt, af hvis halvtudviskede Indskrift endnu to af de fire Linjer kan læses: »Varetag-Huset jeg kaldet er blevet — af kongelig Stavn opbyggt og opdrevet«. Helt ned i det 18de Aarh. har man paa Gaarden mindedes den gamle Forbindelse med Kongehuset, for fra det Hundredaar er Bogstavtyperne, og Brættet maa have siddet paa et af de Huse, der forsvandt ved Gaardens Udstykning for godt 100 Aar siden.

⁵⁹⁾ D. Kanc. Indkomne Breve 1649.

Pris, Hæder og Ære, og Eders Kgl. Majestæt med alt Kærthavende til Glæde og evige Salighed.

Vi — fattige Undersaatte og Bønder udi Holmans Herred og Elbo Herred udi Koldinghus Len, udf vores store højtbebrængte Nød og Fattigdom og Elen-dighed, meget haardelig nødes, drives og foraarsages, at bemøde vores allernaadigste Herre og Konge med denne vor ydmyge og underdanige Supplication, vores store Elendighed, Skade og Afbræk at give til Kende. Eftersom vi fattige nu i denne sidst forleden svenske bedrøvelige Tilstand, Gud bedre disværre, haver meget udstaaet med Mord og Rov, som vi aldrig kan forvinde, saa efter deres Udflugt af Landet, blev det jyske Regiment Fodfolk, efter højlovlig Ihukommelse Eders Kgl. Majestæts Salig Hr. Faders Befaling, at det skulde sammenkomme og ligge udi den Skanse ved Medelfarsund, der Vagt at holde, og siden blev uddelt til enhver af os fattige Folk, i samme tvende Herreder 2 Soldater til hver Mand, som blev beliggende hos udi sex Uger, som vi maatte proviantere og anden Fornødenhed, thi Gud skal vide, Fjenden lævnede os en ganske ringe Del, som Gud og hvert kristent Hjerte kan betænke, som sligt fornøjer, for uden hvis vi fattig Folk gav til Rytterhold lidet tilforn, baade Penge og Proviant, den Gang de havde indtaget Ribe og kom saa for Skansen at ligge, som forskrevne Soldaternes Proviant var os tilskrevet, sagt og belovet paa Hans Kgl. Majestæts Vegne af Landsens Commissarier, nemlig ærlig og velbyrdig Hr. Anders Bilde, Rigens Marsk, saavel som og af ærlig og velbyrdig Erik Juel, Landsdommer samme-steds, hvilke vi fattige Folk efter de gode Mænds Løfte ikke det ringeste kunde erlange, enten i Penge eller Afkort paa vores Landgilde, som er med fuldkommelig Tingsvidne at bevise, hvorudover vi fattige Folk, som er ganske forarmet, foraarsages højliggen at anmode vores Lensmand, velbaarne Mogens Bilde paa Koldinghus, at han for Guds Skyld vilde andrage vores Sag for Hans Kgl. Majestæt, at vi vores Betaling maatte bekomme, efter hans Kgl. Majestæts gode Løfte, saa overfaldt han os fattige Folk med Hug og Slag, og tog vores Supplication, og Taxten paa hver Uge, som Fog-

der og Skrivere gav os, saa længe de laa indkvarteret hos os, det beholdt han, og intet andet vi kunde bekomme af hannem end onde Ord. Dog fortrøster vi fattige Folk os ved vores, nu salig Herre og Konges gode Løfte og forhaaber endnu med Guds Hjælp, at Eders kgl. Majestæt vores allernaadigste Herres og Konge af kgl. Mildhed, Gunst og Naade imod os fattig Folk, lader Eders Kgl. Majestæts gode Hjerte beté imod os, at vi vores ringe Betaling maatte bekomme eller en ringe Afkortning paa vores Landgilde kunde erlange, slige kongelige Dyder, Gunst, Mildhed og Naade skal Gud i Himlen Eders Kgl. Majestæt med alt Kærhavende, Gud rigeligen belønne, som betér Naade mod os fattige Folk. Forventer Eders Kgl. Majestæts gode og milde Svar herpaa. Datum Mørkholt i Holmans Herred.«

Saa galt var det altsaa i Fredstid, og — der kom Krigstid igen. Men inden da havde Egnens Bønder maatte slide og slæbe, et eventyrligt Antal Jordlæs, saa der endnu til Dato gaar Rygter derom, var kørt sammen paa Bersodde. Fjenden havde truffet Valget for Danskerne og anvist den endelige Plads, hvor den ny Fæstning skulde ligge. Og nu arbejdedes der for Alvor, saa da Karl Gustav paa sin Ilmarsch fra Polen til Bæltet troede i Hast at kunne løbe en mindre Forskansning over Ende, standsedes han brat af en fuldt færdig Fæstning.

Egnen blev atter Krigsskueplads. Efter et Par Dages Bombardement maatte Svenskerne opgive at tage Frederits »uden Ceremonier«, og omkring Bredstrup Kirke indrettede de deres befæstede Lejr, som stod fra sidst i August 1657 til 28. Januar det næste Aar. Man vil vide, hvilke Følger det havde for Egnen, specielt den sydøst for Elbodalen. Som en milelang Fæstningsgrav laa Dalstrøget fra Lillestrand til Gudsø Vig med dets Moradser og bundløse Moser. Allevegne i Herredet sværmede Svenskerne. En dobbelt Ring af Vagtposter

beskyttede Lejren, dels vendt mod Frederiksdodde, dels udad mod Herredsskellet, Vandløbene i Elbodalen og Stranden rundt. Ved Taulov Kirke stod en Afdeling Corps de Garde, og en anden Vagthytte paa Bankerne ved Skærbæk. Særligt sikret var et Vad ved Søholmgaard, men i Skærbæk Kohave havde man opkastet en Skanse til Værn for de svenske Skibe, og ligeledes paa den store Kidholm, den sidste tog Danskerne dog tillige med et svensk Skib, rigtignok den eneste lille danske Sejr, Dahlberg ved at notere. Og ellers stod der »daglige Rytterskærmydsler indenfor det svære Skyts Rækkevidde fra Byen, i hvilke Danskerne altid blev drevet lige til Voldgraven.«⁶⁰⁾

Og imens slog Luerne i Vejret fra Egnens Bøndergaarde, Beboerne maatte flygte, hvis de da naaede det, Krigens Rædsler var igen over dem. Det er helt underligt at læse, hvilket Indtryk Begivenhederne gjorde paa en nær Betragter, ganske vist i de sejrendes Rækker: »Imidlertid havde vi vort Kvarter i et lille Bondehus, hvor Grev Ulfeldt opholdt sig tillige med sin Frøken og sin Søn, Grev Kristian — samt mig og to Piger, tre Tjenere etc. Jeg var, som Gud ved, ilde accomoderet, maatte altid ligge i mine Klæder paa Halm, da jeg dog saa andre, som Pigerne og Arranda blive forsynede med Sengeklæder. Dette gjorde mig snart ked af saadant Liv og saadan Opvartning.«⁶¹⁾

Disse i al deres Ubetænksomhed kyniske Bemærkninger lyder dobbelt grelt, naar man sammenstiller dem med Ordene i Elbo Herreds Tingsvidne af 5. August 1662, »at al Husbygning her var i Herredet, blev af Fjenderne og Krigsfolket ganske afbrændt, ruineret og forødet, saa her fandtes ikke nogen Bygning, enten

⁶⁰⁾ Dahlbergs Kort i Pufendorfs: Karl Gustavs Historie. Se Bilaget.

⁶¹⁾ O. Sperlings Selvbiografi. Gl. kgl. Saml. 3094, S. 190 f.

i Byer eller paa Enstedgaarde, Boelle eller Huse, mens allesammen øde.«

Hermed er dog ogsaa til Ende de Kapitler af Sognets Historie, der i næsten overvejende Grad præges af Krig og Ødelæggelser, men — der var rigtignok ogsaa saa at sige gjort rent Bord, nu stod det til Bonden at rejse sit ny Hus paa Ruinerne og atter lade Ploven trække sine Furer over de blodgødede Agre.

Konservativ af Sædvane og Sind byggede han igen paa de gamle Tomter; man tør næppe regne med, at den givne Lejlighed til i væsentlig Grad at ændre de gamle Byplaner blev nyttet, og endnu et Hundredaar igennem var ikke alene Byernes, men ogsaa Gaardenes Antal det samme, og Sognets almindelige Struktur, som den havde været siden Valdemarernes Tid.

Det blev den fredelige Udvikling forbeholdt at fremkalde den største Forandring i saa Henseende.
